

Likovna umjetnost Osijeka 1900 - 1940

Jelica Ambruš

kustos u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku

Izlaganje sa znanstvenog skupa —
7.01 (497.1 Osijek) »1900/1940«

Likovna umjetnost Osijeka od 1900. do 1940. godine integralni je dio hrvatske likovne umjetnosti istoga razdoblja. Počeci moderne umjetnosti karakteriziraju prvo razdoblje do 1918. godine, koje se razvija u okviru austrougarske uprave. Drugo razdoblje traje između dva svjetska rata od 1918. do 1940. godine, kada se nastavlja razvoj moderne umjetnosti u novostvorenoj državnoj tvorevini.

Intenzivniji i organiziraniji razvoj likovnih umjetnosti u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća vezan je za ime na J. J. Strossmayera, F. Račkog i I. Kršnjavog. Kao reakcija na austrijski apsolutizam dolazi do socijalnog i nacionalnog buđenja, osnivaju se brojne kulturne institucije i umjetnička udruženja. To je vrijeme djelovanja prve generacije naših umjetnika, koji su poznatiji kao Zagrebačka škola. Školovani u duhu likovnih kretanja vezanih za evropske kulturne centre Beč, Minhen, Prag, težili su razvoju domaće umjetnosti, što i nije bilo jednostavno u okviru društvenih kretanja i prilično krutih i konzervativnih shvaćanja u nas u odnosu na stanje u razvijenim likovnim centrima Evrope. Prodori moderne umjetnosti u nas su stoga skromniji. Intenzivnija je izložbena djelatnost u zemlji i inozemstvu, gdje su sve prisutniji naši umjetnici. Umjetnost prvog razdoblja odvija se u okvirima plenerizma, simbolizma, secesije, minhenskog kruga, impresionizma i ekspresionizma.

Osijek je grad s bogatom likovnom tradicijom. Umjetnost visoke evropske razine tokom 18. stoljeća koju nam je na području Slavonije ostavilo bogato slavonsko plemstvo ima svoj kontinuitet u osječkom slikarstvu 19. stoljeća, koje karakterizira potretno i peizažno slikarstvo. Značajni su to doprinosi hrvatskoj i jugoslavenskoj povijesti umjetnosti. Most između tradicije i moderne na prijelazu u 20. stoljeće čine slikari koji su u to vrijeme živjeli u Osijeku, tu u povoljnoj kulturnoj klimi dobili prve likovne poticaje i opredijelili se za slikarski poziv. B. C. Sesija, I. Kršnjavi i nešto kasnije V. Becić.

Likovna umjetnost Osijeka od 1900. do 1940. godine integralni je dio hrvatske likovne umjetnosti istoga razdoblja. Počeci moderne umjetnosti karakteriziraju prvo razdoblje do 1918. godine, koje se razvija u okvirima austrougarske uprave koju donosi generacija naših umjetnika školovanih u Beču, Pragu, Minhenu i Parizu. Drugo razdoblje traje između dva svjetska rata od 1918. do 1940. godine kada se nastavlja dalji razvoj moderne umjetnosti u novostvorenoj državnoj tvorevini. Osijek je grad sa bogatom likovnom tradicijom 18. i 19. st. U 20. st. intenzivniji je i organiziraniji likovni život. U gradu djeluje od 1909. do 1929. godine Klub hrvatskih književnika i umjetnika sa likovnom sekcijom, Društvo za unapređenje nauke i umjetnosti s likovnom sekcijom od 1920. godine, Osječko udruženje likovnih umjetnika od 1920. godine, Arheološki klub Mursa od 1933. do 1944. godine. Osječka Realna gimnazija pravi je rasadnik likovnih talenata. Važno je djelovanje privatnih umjetničkih škola. Izložbe su sve učestalije, a u vezi s njima formira se likovna kritika, mecenaštvo i kolekcionarstvo. Zapažena je i oprema knjiga u plodnoj izdavačkoj djelatnosti.

Naručiocima likovnih djela su, pored države i crkve, strana i domaća buržoazija. Građanska uloga u umjetnosti je velika. Prevladava figurativna umjetnost. Na razvoj i kvalitetu likovnog života početkom 20. stoljeća u Osijeku utječu i doprinose sve učestalije izložbe, bilo da su to izložbe likovnih umjetnika i njihovih udruženja iz naših likovnih centara Zagreba i Beograda ili su to izložbe sve brojnijih osječkih likovnih umjetnika. Značajno je za likovnu umjetnost osnivanje *Kluba hrvatskih književnika i umjetnika* s likovnom sekcijom 1909. godine, s brojnim inicijativama na likovnom planu, a posebno izložbenom i izdavačkom. Velike zasluge za razvoj likovne djelatnosti u gradu pripadaju Radoslavu Bačiću, knjižaru, nakladniku, književnom i likovnom kritičaru i povjereniku salona Ulrich iz Zagreba, osnivaču *Salona umjetnina* u Osijeku. U njegovoj organizaciji realizirane su izložbe, likovna predavanja, a često je davao i moralnu i materijalnu podršku pojedinim umjetnicima. Još jedan slikar u dubokoj starosti, sa već završenim likovnim opusom, A. Waldinger, živi početkom stoljeća u Osijeku, no njegovi utjecaji na samu likovnu klimu u gradu su mali, osim što je neosporna njegova prisutnost kvalitetnim likovnim djelima.

Štampa je brojna i raznovrsna. Likovni događaji se redovito prate u listovima i časopisima koji izlaze u gradu. To su i *počeci formiranja likovne kritike*. S priložima se javljaju G. Jeny, R. F. Magdjer, P. Rakoš, R. Bačić, D. Melkus, I. Kršnjavi i I. Gorenčević (dr. Lav Grün), prvi školovani povjesničar umjetnosti, koji se bavio problemima moderne u nas. Gorenčevićovo kritičko djelo je izuzetno visokih intelektualnih i stručnih kvaliteta.

Mentalitet konzervativne građanske sredine početkom 20. stoljeća nije dozvoljavao brži razvoj likovnih umjetnosti u Osijeku, već se to ostvaruje zahvaljujući pojedincima i intelektualnim grupama čija je uloga presudna i utjecajna. Glavni mecene, inicijatori likovnih zbivanja i kolekcionari su grof Rudolf Nor-

mann, Mirko Hermann, dr. Dragutin Neumann, Radoslav Bačić i drugi. Na poziv dolaze u Osijek poznati hrvatski umjetnici onoga vremena B. C. Sessia, J. Bužan, M. Vanka, koji realiziraju brojne obiteljske portrete. Građani su imali naviku prilikom putovanja u Beč i Budimpeštu kupovati likovna dijela. Tako se formiraju, pored već postojećih i vrijednih zbirki slavonskog plemstva 18. i 19. stoljeća, umjetničke zbirke. Poznati su M. Hermann, J. Sorgera, Weismanna i druge.

Uz brojne izložbe, grupne i pojedinačne, u tom prvom razdoblju ističe se Izložba hrvatskih umjetnika u Osijeku 1916. godine, karitativnog karaktera, priređena na inicijativu osječkog odbora u čast nemoćnika junaka Hrvata. Na izložbi sudjeluju poznati umjetnici.

Likovno rješenje plakata, autorsko djelo Maksimilijana Vanke, spada u red vrhunskih ostvarenja u domeni hrvatskog plakata onog vremena. Za izložbu su vezane dvije ambiciozne likovne narudžbe od strane grada (skica i maketa). Prvo je od B. C. Sessije naručeno rješenje svečanog zastora za Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku. Na izložbi je izložena skica rađena u ulju na platnu. Drugo je narudžba za spomenik J. J. Strossmayeru, koja je povjerena R. Valdecu. Maketa spomenika također je izložena na toj izložbi. Nažalost, prevladalo je mišljenje konzervativne sredine i ove dvije velike narudžbe ostale su samo kao ideja. Realizaciju su vjerojatno omele i ratne neprilike. Veći broj radova s te izložbe otkupljen je i tako je ostao u osječkim privatnim zbirkama.

Značajnu prosvjetiteljsku ulogu na likovnom planu imala je osječka Realna gimnazija, u kojoj su na vrijeme uočavani i poticani mladi talentirani učenici. Za nju se može reći da je bila pravi rasadnik likovnih talenata. Na prijelazu 19. u 20. stoljeće središnja ličnost likovnog života u Osijeku bio je *Dimitrije Marković* (Rijeka 1853 — Zagreb 1919). Proveo je 30 godina kao profesor crtanja u Realnoj gimnaziji, slikar, kulturni i likovni animator. Uživao je velik ugled u gradu. Kao profesor usmjeravao je mlade talentirane učenike. Otvorio je vrata svoga atelijera za davanje slikarskih poduka. Dosljedan je slikarskom obrazovanju stečenom u Beču i Firenci. Upućivao je učenike na stručnu literaturu, a svoju privatnu, posebno neke suvremene časopise, stavljao im je na raspolaganje. Realizator je brojnih portreta osječkih građana, koji su, rađeni u duhu akademskog realizma, uz dobro poznavanje zanata osigurali Markoviću popularnost.

Nekoliko narudžbi realizirao je u Osijeku u tome razdoblju *Branko Senoa* (Zagreb 1879 — Zagreb 1939), od kojih su likovno zanimljivi i kao vrijedan dokumenat ostale dvije mape. Jedna se sastoji od 30 akvarela, osječkih motiva iz 1917. godine, a drugo je mapa bakropisa, osječkih motiva iz 1919. godine (10 listova). Zanimljiv je i *Šenoin triptih* u tehnici ulja na platnu *Trgovina manufakturnom robom S. Weis — D. Hermann*, kao i nekoliko uljenih slika s motivima iz Osijeka i okolice.

*Bella Csikos Sessia*¹ (Osijek 1864 — Zagreb 1931) dobio je poticaj za slikarstvo upravo u atmosferi likovnog života Osijeka, u kojoj je krajem 19. stoljeća glavnu ulogu imala Osječka slikarska škola. Njegova slika

Park u Dardi iz 1884. godine jedno je od prvih slikarskih likovnih ostvarenja i trajan dokaz slikareva talenta. Ono je ujedno i nagovještaj kasnijeg velikog slikara. Podršku je dobio u uglednoj obitelji po majci, Modesti. Nakon završetka studija slikarstva na Bečkoj akademiji oko 1900. godine ponovo je u Osijeku. Sada primjenjuje stečeno znanje s Bečke akademije na dva portreta iz obitelji Hermann, na kojima je postignuta izvanredna psihološka karakterizacija portretiranih supružnika Netti i Davida u već poodmaklim godinama. Paralelno sa strogo akademski rađenim portretima Csikos je ostvario svoja ključna djela rađena u duhu secesije, s kojima sudjeluje na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine. Kasniji portret Mirka Hrmana iz 1915. godine, oslobođen strogih akademskih shvaćanja, slobodnijeg je poteza, svjetlijeg i prozračnijeg kolorita. Kazališni zastor trebala je biti velika slikareva realizacija u gradu. Sačuvana skica rađena je u tehnici ulja na platnu 1916. godine. Tu je Csikosev rukopis još slobodniji, kolorit svjetliji, prozračniji. Po svojoj koncepciji slike Csikos je ostao neshvaćen u osječkoj sredini, koja je smatrala da je sadržajna poruka suviše kozmopolitski koncipirana za ono vrijeme. U skici je prisutna povijesna komponenta Slavonije sa značajnim ličnostima Reljkovićem, Katančićem, Kanižličem i Kozarcem. Kompozicija je koncipirana simbolistički u duhu likovnih kretanja vremena u kojemu je nastala. Put ka definitivnoj realizaciji kazališnog zastora je prekinut. Na samoj skici postignuta je monumentalnost, što bi pri realizaciji bilo još izraženije. Osijek je tako ostao osiromašen za jedno karakteristično Csikosevo umjetničko ostvarenje.

Nakon završenih slikarskih studija u Beču i Pragu 1910. godine u Osijek dolazi *Rudolf Valić*² (Zemun 1882 — Zagreb 1952) sa suprugom *Ludvigom* kiparicom koja je studirala u Pragu i Parizu. Dvije godine boravka u Osijeku provode vrlo aktivno. Sudjeluju na izložbama i osnivaju slikarsku i kiparsku školu 1911. godine. Rudolf je član Kluba hrvatskih književnika i umjetnika. Slika pod utjecajem V. Bukovca, kod kojega je i studirao u Pragu. Slikao je portrete građana, a često ga inspiriraju Šokci i Šokice u bogatim i živopisnim nošnjama. Radio je i ilustracije knjiga i časopisa s inventivnim crtačkim darom.

Ime Dragana Melkusa³ (Bektež kod Slavonske Požege 1860 — Osijek 1917), slikara, profesora crtanja, likovnog, književnog i kazališnog kritičara, vrsnog ilustratora, ušlo je u povijest likovnog i kulturnog života Osijeka drugog desetljeća 20. stoljeća. Nakon što je završio studij slikarstva u Münchenu, ostaje tamo osam godina. To je dragocjeno iskustvo za njegovo umjetničko sazrijevanje, kao što su bila i studijska putovanja u Düsseldorf i Pariz. Sudjelovao je na izložbama *Hrvatskih umjetnika* i *Društva umjetnosti*. U Osijek dolazi 1910. godine, kao već formiran intelektualac. Aktivan je u Klubu hrvatskih književnika kao organizator i surad-

¹ Vinko Zlamalik: *Bella Csikos Sessia*, monografija, Zagreb 1984.

² Branka Balen: *Rudolf Valić*, katalog izložbe, Osijek 1980.

³ Oto Svajcer: *Dragan Melkus*, mala monografija, Osijek 1985.

136. M. Vanka, Plakat izložbe Hrvatskih umjetnika, Osijek 1916.

nik likovnog života u gradu. U brojnim pejzažima iz Osijeka i Slavonije, poetsko-intimističkih ugođaja, prisutni su utjecaji minhenskog jugendstila i bečke secesije s elementima melankolije. U istom stilu i likovnoj kvaliteti su Melkusove ilustracije knjiga i časopisa. Brojne vinjete ekspresivnih vijugavih linija stiliziranih krinova, suncokreta, vinove loze, žira, biljnih motiva iz slavonskog podneblja, specifičnog umjetnikova rukopisa i stila, uspjeli su primjeri minhenskog jugenda u nas.

Jedan od utemeljitelja hrvatske moderne umjetnosti *Vladimir Becić* (Slavonski Brod 1886 — Zagreb 1952) porijeklom, životom i djelom vezan je za Slavoniju. U Osijeku je boravio u dva navrata, za vrijeme školovanja u osječkoj Realnoj gimnaziji od 1902. do 1904. godine i drugi put, kao već formirani slikar, neposredno nakon završenih studija slikarstva u Münchenu i Parizu. Dimitrije Marković, Becićev profesor crtanja u gimnaziji, zapazio je njegov talent i ponudio mu slikarske poduke u svome atelijeru. Poznanstvo s Markovićem važno je po tome što je Becić preko njegovih knjiga i stručnih časopisa dobivao informacije o likovnim događajima u Evropi. Nije podlegao Markovićevu favoriziranju talijanskih slikara, već je tada imao jasne sklonosti za Leiblovo slikarstvo i francuske slikare Maneta i Courbeta. Becićevi rani slikarski radovi vezani za

Osijek i Slavoniju nastajali su u malom improviziranom atelijeru u Kolodvorskoj ulici ili u izravnom kontaktu s prirodom, koja ga je zaokupljala svojom snagom i ljepotom. Prošavši studij slikarstva na akademijama u Münchenu i Parizu s velikim znanjem i iskustvom i već jasnim i osobnim umjetničkim pogledima vraća se u Osijek, gdje mu žive roditelji. Uspomene na vodeće evropske likovne centre su još svježije i Becić ih namjerava primijeniti na domaćem tlu. Javlja se s dvije pariške slike na izložbi u organizaciji Kluba hrvatskih književnika 1910. godine u Osijeku. U očekivanju je mjesta profesora crtanja. Stanovao je u gradskoj kući u Strossmayerovoj ulici. *Vrativši se u Osijek, na tlu stare Waldingerove škole počeo je slikati njezin motiv šumu. Imao je atelje, ali je više volio slikati u Klasijama i 'vestati' na Dravi. Kolikim je fizičkim zdravljem i psihičkom svježinom raspolagao u to doba...*⁴ Poznate su dvije slike s motivima osječkog Klasija, slike 1911. godine, u kojima su evidentni putovi slikara ka Cézanneu. Slikani sintetiziranim potezom, bogatim i sočnim zelenim tonovima, ovi pejzaži spadaju u red kapitalnih slika pejzažnog slikarstva hrvatske moderne. Becićev stil nosio je već u ranoj fazi jednu jaku osobenu notu, rafinirani interes za osnove svjetlo-tamno i ljepotu forme. Serija portreta iz osječkog razdoblja po kreativnoj snazi ravna je pejzažima. *Portret sestre, Portret dr. Voršaka, Portret R. Normana Ehrenfelsa* slijede portreti Ervina Cseha, Antuna Hladnika, Vase Muačevića i drugih uglednih građana Osijeka i članova njihovih obitelji koji imaju tendenciju ka plošnoj sintetiziranoj formi, snažnoj i kompaktnoj, koja je produkt valerskih gradacija. Paleta je pretežno monokromna uz čestu upotrebu prigušene game muklosmeđih i zelenih tonova. Svjetliji i s više pažnje slikan je inkarnat portretiranih. Iz Osijeka Becić šalje slike na izložbu — 1911. godine na Međunarodnu izložbu u Rimu i 1912. godine na IV. jugoslavensku umjetničku izložbu u Beogradu. Posredovanjem R. Bačića izlagao je na Izložbi poljskih slikara u Osijeku 1912. godine *Portret dječaka, Studiju* i dva pejzaža iz osječke okolice. S jednim člankom javlja se u novinama osvrćući se na izložbu fotografija Luie Varnaja, gdje saznavamo o slikarevu vlastitom odnosu prema relaciji fotografija — slika. U očekivanju atelijera u kinu Urania odlučio je u Osijeku otvoriti privatnu slikarsku školu, koja je trebala raditi *po njegovijoj naučnoj osnovi ... princip obuke bit će crtanje i slikanje po naravi (živu modelu) uz teoretsko predavanje prilikom korekture.*⁵ Može se samo naslućivati značenje ove škole za likovni život grada, ali pustim obećanjima došao je kraj i Becić, izgubivši strpljenje i povjerenje, u srpnju 1913. godine napušta Osijek i odlazi u Beograd na poziv Kr. srpske akademije znanosti. Nesretna okolnost vezana je za njegov odlazak iz Osijeka. Sve svoje slike, ne samo iz osječkog nego i prethodnog minhenskog i pariškog razdoblja, ostavio je u svome osječkom atelijeru. Možda tada još nije čvrsto odlučio otići iz Osijeka. Većini Becićevih slika izgubio se kasnije trag, što je nenadoknadiv gubitak, ne samo za Becićevo slikarstvo nego i za hrvatsku i jugoslavensku modernu umjetnost. Likovna umjetnost Osijeka dala je Becićevim djelom nastalim za vrijeme njegova drugog boravka u Osijeku, važan doprinos hrvatskoj modernoj umjetnosti.

⁴ Matko Peić: *Hrvatski slikari i kipari. Slavonija. Srijem, Osijek 1969.*

⁵ *Narodna obrana, Osijek, 7. 10. 1912.*

Važna karika u likovnom životu Osijeka u prva dva desetljeća 20. stoljeća je *Guido Jeny*⁶ (Pakrac 1875 — Opatija 1952), učenik osječke Realne gimnazije, kasnije profesor u njoj, likovni kritičar, publicist i slikar. Do retrospektivne izložbe u Osijeku 1974. godine Jeny nam je gotovo nepoznat. Njegov kulturno-umjetnički i publicistički rad, posebno njegovi umjetnički prikazi i kritike iz naše i strane moderne umjetnosti, značajniji su od njegova slikarstva. D. Marković otkrio je njegov slikarski talent, isposlovao mu i hrvatsku stipendiju za slikarstvo od mađarskog ministarstva, ali to se kosilo s Jenyjevim naprednim političkim opredjeljenjima i on odbija stipendiju. Slikarstvo mu je ipak ostalo trajna sklonost. Studirao je na Tehničkom fakultetu u Beču. Na samim je izvorima secesije, gdje je Klimt centralna ličnost. Poznavao je i *Ver sacrum*, programski časopis secesije, no ipak kao slikaru bliži mu je impresionizam. Pokretač je i urednik *Mladosti* (1898. godine), prve revije jugoslavenski orijentirane omladine. Pozvao je književnike i likovne umjetnike da se organiziraju u Prvo hrvatsko-srpsko-slovensko književno i umjetničko društvo, s ciljem unapređivanja književnosti i umjetnosti. Jany je nastojao provesti u praksi program svoje generacije, koji je Plavšić formulirao u *Slavonische Presse* 1897. godine u članku *Über Volksbildung*, a potom preveo i objavio u *Slobodi*. Na jedinstvenoj idejnoj platformi i na zasadama Nikolaja Karejeva određuje se u članku osječkoj hrvatskoj inteligenciji, obrazovno-znanstvenim institucijama i kulturnim društvima mjesto u obrazovanju neobrazovanih slojeva građanstva, a navlastito radništva. Ova načela Jeny je provodio preko Društva za narodno obrazovanje, koje je osnovao 1914. godine. Politički eksponiran, kao profesor često

137. J. Leović, *Osječki trg, oko 1920.*

je dobivao premještaje (Osijek, Sremska Mitrovica, Bjelovar). Iz Osijeka odlazi 1929. godine u Zagreb. U slikarskoj produkciji nema većih uspjeha. U duhu impresionizma rađeni su njegovi pejzaži i gradske vedute, od kojih je uspjelo ulje na platnu *Osječka zimska luka* iz 1909. godine i nekoliko motiva iz osječke Tvrđe i Klasijsa. Veći broj crteža, pretežno u blokovima za skiciranje, slobodnije su i spontanije rađeni.

Prava senzacija za početak stoljeća, točnije 1905. godine, kada dolazi u Osijek nakon završetka studija slikarstva u Budimpešti, Münchenu i Parizu jest stvaralaštvo prve žene slikarice u gradu *Elze Rechnitz* (Vroclav u Poljskoj 1876 — Osijek 1946). Prolazi put od tamnog akademskog slikarstva ka svjetlijoj i koloristički bogatijoj paleti, da bi se na kraju opusa vratila smirenijem tonskom slikarstvu. Slikala je portrete građana, pejzaže, gradske vedute, mrtve prirode, slijedeći put svog profesora na Budimpeštanskoj akademiji A. Feyesa, koji je protežirao realiste, francuske impresioniste i Cézannea. Sudjelovala je aktivno u izložbenim zbivanjima.

Rene Stengl (Osijek 1880 — Beč 1952) provodio je život između Osijeka i Beča, gdje je studirao slikarstvo. Njegov slikarski opus nije u potpunosti poznat. Radio je u duhu impresionizma, simbolizma i bečke secesije. Zapaženj su njegovi pejzaži manjeg formata, a posebno je zanimljiva simbolistička koncepcija pastela *Oranice*. Sudjelovao je na izložbama u Beču, Osijeku i s Hrvatskim društvom umjetnosti iz Zagreba.

U Osijek se 1914. godine vraća bivši osječki gimnazijalac nakon završenih studija slikarstva u Zagrebu, Beču i Pragu *Iso Jung* (Valpovo 1872 — Osijek 1961). Sljedbenik je impresionizma Cézannea i Van Gogha. Značajan doprinos dao je pedagoškom radu kao profesor u Bjelovaru, Osijeku i Zemunu.

*Vladimir Filakovac*⁷ (Slavonski Brod 1892 — Zagreb 1972) jedan je od prvih naših slikara školovanih u Budimpešti, a potom u Beču. U Osijeku je s kraćim predikima od 1916. do 1931. godine, koji mu je trebao zamijeniti atmosferu Budimpešte i Beča. Filakovčevo djelovanje u gradu na Dravi značajno je kako za cjelokupan njegov slikarski opus, tako i za likovni život grada toga razdoblja. Prošao je fazu tonskog slikarstva i finih lazurnih nanosa boje do pastoznije slikanih pejzaža iz osječke okolice, motiva iz lova punih atmosfere karakterističnog podneblja, slobodnijeg poteza i bogatijeg i sočnijeg kolorita. U osječkom razdoblju nastala su djela kvalitetom ravna djelima iz bečkog razdoblja, četiri varijante *Sieste* datirane od 1919. do 1926. godine, za koje M. Peić kaže da je to lijep pendant minhenskom tonskom studentskom slikarstvu Račića, Kraljevića i Becića. U vrijeme kada se u našoj umjetnosti uvažavaju nastojanja slikara Proljetnog salona ka čistom volumenu, Filakovac u Osijeku, ne obazirući se na to, slijedi svoju intimističku fazu prepuštajući se vlastitoj intuiciji i slikanju po prirodi. Sudjelovao je na nekoliko samostalnih i gotovo na svim grupnim izložbama priređenima u gradu.

Što se tiče izložbene djelatnosti u Osijeku u prva dva desetljeća, treba spomenuti istupanja Društva hrvatskih umjetnika, izložbe u organizaciji Salona Ulrich i knjižara R. Bačića, na kojoj se javljaju vodeća imena

hrvatskog slikarstva.⁶ Uz već spomenutu Izložbu hrvatskih umjetnika 1916. godine treba istaći prijenos izložbe V. hrvatskog proljetnog salona 1917. godine, koja je i Osijeku dala uvid u suvremene likovne tokove u Zagrebu i šire u Hrvatskoj. Učestali su i samostalne izložbe, kao i grupne izložbe slavonskih i osječkih umjetnika u organizaciji Kluba hrvatskih književnika.

RAZDOBLJE IZMEĐU DVA RATA

U ovom razdoblju dolazi do snažnijih prodora avangardnih strujanja iz evropskih centara. Karakterizira ga previranje između tradicionalizma i avangardizma (sezanzizam, postkubizam, ekspresionizam, neoklasicizam, konstruktivno slikarstvo, Jugo-dada, Zenit) trećeg desetljeća i podjele između *čiste umjetnosti* (ekspresionizam, poetski realizam i intimizam) i angažirane umjetnosti (nadrealizam i socijalno slikarstvo) četvrtog desetljeća. Umjetnost drugog razdoblja (treće i četvrto desetljeće) odvija se u novoj ujedinjenoj državi, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Kao i ostali naši gradovi, Osijek se obnavlja od posljedica rata i nastoji vratiti ugled razvijenog industrijskog, poljoprivrednog, kulturnog i prosvjetnog centra.

Osijek je postao jednim od prvih tržišta za proizvode književne i likovne kulture. ... Ima ovdje brojna i intelektualno znatna publika, koja upravo hlepi za proizvodima umjetnika, pa rado žrtvuje novac i često vrijeme, da ih se domogne ... Prije je umjetnost bila nekomu sport, drugomu raskoš ili sredstvo za zadovoljenje taštine. Danas je mnogima umjetnost duševna potreba, od umjetnosti se očekuje razjašnjenje i uskladenje naziranja, ožvljenjenje čuvstava i misli pobuda za rad i život...⁷

Pored Kluba hrvatskih književnika i umjetnika s likovnom sekcijom, koji djeluje do zabrane 1929. godine, zasluge za razvoj i unapređenje likovnih umjetnosti u Osijeku imali su Društvo za unapređenje nauke i umjetnosti, s likovnom sekcijom, osnovano 1920. godine. Svrha je našeg društva u prvom redu da gajenjem visoke umjetnosti stvori uvjete za kulturni razvitak našeg društva do tačke, gdje će umjetnost, samo djela velikih majstora biti opća potreba svakog čovjeka.⁸ Djelatnost društva obuhvaćala je pored likovne, glazbene, kazališnu umjetnost, književnost i znanost, te je okupila ugledne građane, umjetnike i intelektualce. Društvo organizira izložbe, predavanja i raznovrsne inicijalne aktivnosti u gradu.

Iste, 1920. godine osnovano je *Osječko udruženje likovnih umjetnika*, koje stavlja sebi u zadatak podizanje umjetničkog paviljona, pokretanje umjetničkog lista, reproduciranje likovnih djela. Vrlo ambiciozno, ali nerealizirano u praksi.

138. K. Tomljenović, *Ženski akt*, 1927.

Uz ova društva i udruženja od 1933. do 1944. godine u gradu djeluje *Arheološki klub Mursa*. Pored ostalog prikuplja i otkupljuje likovna djela za buduću galeriju, u čijem se osnivanju sve češće govori.

Zasluge za podupiranje likovne umjetnosti pripadaju i Industrijsko-obrtničkoj komori, snažnoj organizaciji, koja uz ostale aktivnosti priređuje izložbe u okviru Osječkog velesajma, uz uobičajeni otkup likovnih djela.

Broj kolekcionara u gradu se proširuje: B. Krešić, J. Povischil, Pilpl, Đuričić-Biorac, Svećenski, Kraus, Deutsch, Racz, Sorger, Govorković i dr.

Likovno djelovanje i potreba za umjetničkim školama se nastavljaju. Slavko Tomerlin je u okviru Kluba hrvatskih književnika vodio 1919. godine školu koja je bila popularna u gradu. Kasnije su u privatnim školama podučavali Leović i Tomljenović, što nam govori o potrebi i nastojanjima da likovna umjetnost bude kvalitetnija. Programski je ambicioznije djelovanje *Škole za likovno-umjetničko obrazovanje*, osnovane 1925. godine u okviru Realne gimnazije. U toj školi učilo se plošno i ornamentalno crtanje, perspektiva, figuralno risanje, anatomija, povijest umjetnosti i arhitektura, skulptura, dekorativno slikarstvo, plakat i estetika. Predavači su G. Jeny kao ravnatelj škole, G. Antolković, R. Turković, P. Orlić, J. Leović, Z. Herlinger, Đ. Petrović za umjetničke stručne predmete i M. Pollak za povijest umjetnosti i estetiku te T. Skopcynski za arhitekturu.

Razvijena je likovna kritika, koja i dalje prati likovna zbivanja u listovima i časopisima što izlaze u gradu.⁹ Iz prvog se razdoblja i dalje javljaju likovnim kritikama G. Jeny i Iljko Gorenčević (dr. Lav Grün), koji je i dalje stručnjak kojemu nema premca, zatim se javljaju Lav Vrelović, Ivan Žilić, Ernest Dirnbach, Gu-

⁶ Stanislav Marjanović, Oto Švajcer: *Guido Jeny*, katalog izložbe, Osijek 1974.

⁷ Matko Peić: *Vladimir Filakovac*, katalog izložbe, Osijek 1972. Grgo Gamulin: *Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća*, Zagreb 1987.

⁸ Jelica Ambruš: *Katalog izložbe Likovna umjetnost Osijeka 1900—1940*, Osijek 1976.

⁹ Guido Jeny: *Likovna umjetnost Osijeka*, Hrvatski list, Osijek, 15. 8. 1924.

¹⁰ Jug, Osijek, 21. 3. 1920.

¹¹ Pretežno stranačka glasila: *Hrvatski list*, *Die Drau*, *Jug*, *Slavonische Presse* i dr.

stav Gebauer, K. Čutuković, Ivan Flod, Kulundić, Šumanović i dr.

Na početku razdoblja između dva rata djeluju u Osijeku slikari Rudolf Turković, Gustav Antolković i Petar Orlić, koji su osim slikarskog dali svoj doprinos likovnim umjetnostima tog razdoblja kao vrsni pedagozi radeći kao profesori u srednjim školama.

Najdulji pedagoški staž ima *Rudolf Turković* (Šljivoševci 1889 — Osijek 1971). Završio je Visoku školu za naobrazbu profesora risanja u Budimpešti. Uspješno slika pejzaže lirskog ugođaja malog formata u tehnici akvarela. *Gustav Antolković* (Vukovar 1883 — Osijek 1964) slikao je akvarelirane crteže osječkih veduta, ilustrativnog i faktografskog karaktera. Csikosev učenik u Višoj školi za umjetnost i obrt u Zagrebu *Petar Orlić*¹² (Krapje 1893 — Zagreb 1965) radio je u Osijeku kao profesor na Realnoj gimnaziji od 1920. do 1925. godine. Njegovo djelo do nedavne izložbe u Zagrebu bilo je stručno neobrađeno i nepoznato.

Najaktivniji je u trećem desetljeću slikar *Slavko Tomerlin* (Kešinci 1897 — Zagreb 1981). Njegova škola uživala je priličnu popularnost među mladima. Kod nje su učili Oskar Neumann (Nemon) i Kornelije Tomljenović. Tomerlin je vrlo produktivan slikar, redovito je istupao na izložbama. Slikao je pejzaže Slavonije, žanrovske motive iz života seljaka, primjenjujući uljepšani akademski realizam, za koji se opredijelio nakon završenih studija u Zagrebu i Pragu kod Bukovca i Ženišeka. Tomerlinov slikarski opus nije dosada detaljnije stručno valoriziran. Za rano osječko slikarsko razdoblje, u kojemu se izdvaja ulje na platnu *Seljak i seljanka pred kampom* i *Zimski pejzaž*, očigledno je da je iz kvantitete proizašla i solidna likovna kvaliteta i da upravo iz ovog razdoblja datiraju najuspjelija Tomerlinova djela.

Gotovo cijeli život slikar, grafičar, kipar, profesor, kustos i restaurator *Josip Leović*¹³ (Osijek 1885 — Osijek 1963) proveo je u Osijeku. Studirao je u Beču i Zagrebu. Nije se mogao odlučiti za jednu od likovnih disciplina, a nije posjedovao snagu velikih majstora da se istovremeno izrazi u svima, što je išlo na štetu nalaženja osobnog likovnog identiteta. U ranom razdoblju Leovićevu likovno stvaralaštvo vezano je za ukus njegova mecene, osječkog industrijalca J. Povischila, a kasnije su mu pedagoški i restauratorski rad onemogućavali ozbiljniji stvaralački napredak u umjetnosti. Slikao je kao i većina osječkih slikara pejzaž, gradske vedute, mrtvu prirodu. Ostao je u domenama čistog slikarstva, posebno poetskog realizma, tokom niza godina. Ističu se njegovi pejzaži izvedeni tehnikom pastela, u koje unosi lirška suptilna i pomalo melankolična raspoloženja. Jedna nedavno pronađena slika, iznenađujuće aktualna u vrijeme svoga nastanka oko 1920. godine, vjerojatno nastala pod utjecajem njegova drugog boravka u Beču 1917. godine, upućuje nas na Leovićevu brzo reagiranje na onovremena aktualna događanja u Evropi. Ulje na platnu *Osječki trg* tematskom koncepcijom sa svjetlošću automobilskih farova u centralnom dijelu slike, a i po slikarskom tretmanu daje svoj doprinos hrvatskoj modernoj umjetnosti.

Početkom trećeg desetljeća u Osijeku je kraće vrijeme *Rudolf Marčić* (Litija 1882 — Lovran 1960), koji

je u tradiciji Bukovčeve škole realizirao slike pejzaža i veduta Osijeka.

Artur Schiffer (Osijek 1875 — Osijek 1942) studirao je slikarstvo u Beču, Münchenu i Parizu. Radi pejzaže, interijere i portrete na impresionistički način.

Dadaistička matineja održana u Osijeku 1922. godine, prva i jedina održana u zemlji, značajan je povijesni događaj u kontekstu naše moderne umjetnosti. Događalo se to u *provinciji*, kako neki autori gledaju na Osijek u to vrijeme, ali da bi se to odigralo upravo u Osijeku, a ne u Zagrebu ili Beogradu (a planiralo se održavanje dadaističkih manifestacija i u tim našim kulturnim centrima) trebalo je imati razumijevanja sredine i osigurati druge uvjete za njeno održavanje.

Draganu Aleksiću, praškom studentu filozofije, začetniku našeg dadaizma, koji je okupio 1922. godine u Zagrebu grupu istomišljenika, po uzoru na dadaizam kao intelektualni i umjetnički pokret nakon njegova javljanja u Zürichu, Berlinu, Kölnu, Parizu, uspjelo je svoje zamisli o održavanju prve dadaističke manifestacije u Jugoslaviji realizirati u Osijeku. Aleksić je jedno vrijeme do odlaska na studij u Prag živio u Vinkovcima. Imao je prijatelje i u Osijeku, koji su mu sada pomogli u realizaciji ove avangardne ideje. Održavanje te manifestacije najavljeno je u gradu upadljivo ispisanim plakatima. Dadaistička matineja, kako su je novine najavile, održana je 20. kolovoza 1922. godine, u pola jedanaest prije podne u reprezentativnom prostoru dvorane kina *Royal*. U programu je sudjelovalo osam dadaista.¹⁴ Jedinj primjerak kataloga čiji je autor Dragan Aleksić nije dosada pronađen. Aleksić je održao i uvodno predavanje o dadaizmu. Posebnu pažnju publike pobudila je likovna izložba, čiji je glavni protagonist slikar iz Beograda Mihaelo S. Petrov (Beograd 1902 — Beograd 1983), koji je prešao dadaistima nakon nesporazuma sa Lj. Micićem u *Zenitu*. Petrov je objavio svoje likovne priloge u dadaističkim časopisima *Dada-Tank* i *Dada-Jaz*. Na ovoj prvoj i jedinoj dadaističkoj izložbi izložio je dadaističke slike proizašle iz njegovih prethodnih kubističkih iskustava. Slike *Drava VI a*, *Dinamika ulične buke*, *Predgrađe Beograda*, *Portret male Reer* i *Pejzaž* (ulja, tempere, kolaži, kombinirane tehnike, crteži ugljenom i tušem i linorezi) spominju se kao sadržaj izložbe.¹⁵ Petrov je za izložbu uvećao crteže vodećih evropskih dadaista F. Picabia i R. Hausmana. Izložena je još jedna skulpo-piktura *Projekcija ljubavi na mjesec*, čiji je autor Aleksić. Steta što su djela s te izložbe kasnije izgubljena, tako da o njima znamo samo iz kazivanja M. Petrova¹⁶ i štampe koja je pom-

¹² Grgo Gamulin: *Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća*, Zagreb 1987. Stošić: *Petar Orlić*, katalog izložbe, Zagreb 1988.

¹³ Branka Balen: *Josip Leović*, katalog izložbe, Osijek 1971. Grgo Gamulin: *Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća*, Zagreb 1987. Danica Pinterović: *Josip Leović*, Osječki zbornik, V, Osijek 1956.

¹⁴ Sudionici matineje su D. Aleksić, M. Petrov, S. Šlezinger, D. Sremec, Z. Reich, dok je materijalnu pomoć dao Medvedović, nadšumar iz Vinkovaca.

¹⁵ O dadaističkoj matineji piše samo osječka štampa: I. Flod: *Povodom dadaističke matineje održane 20. 8. 1922. u Royal kinu*, Hrvatska obrana, Osijek 1922; Straža, Osijek, 23. 8. 1922.

¹⁶ Prema M. Petrovu slike s dadaističke izložbe ostale su kod Lj. Micića, ali im se kasnije gubi trag. Možda je jedna od njih slika sačuvana u ostavštini Lj. Micića, sada u vlasništvu Narodnog muzeja u Beogradu. Jedna slika nalazila se navodno u ostavštini Vanje Radauša.

no pratila ovaj događaj u Osijeku. Sama činjenica da Hans Rihter u svojoj knjizi *Dada umjetnost i anti-umjetnost* uvrštava jugoslavensku dadu kao integralni dio svjetske dade upozorava nas koliko sami o svojoj umjetnosti vodimo brigu.¹⁷

Na početku razdoblja između dva rata u Osijeku se školuju kasniji umjetnici Dragan Beraković, Ivan Rein, Oskar Nemon, Josip Zorman, Kornelije Tomljenović, Mihaelo Živić i Ivan Heil. Likovna klima u gradu poticala ih je na umjetnički poziv. Njihovi talenti, već zarana otkriveni, za vrijeme srednjoškolskog školovanja, kako je to već bilo uobičajeno za osječku sredinu, te poticaji koji su uslijedili od strane kritike nakon prvih javnih istupanja s mladenačkim radovima pozitivno su djelovali na spomenute umjetnike. Njihovim odlaskom iz Osijeka na studije slikarstva i kiparstva kontakti s Osijekom se kod pojedinaca prekidaju, a od nekih kraće ili dulje vrijeme nastavljaju. Svaki od njih dao je vlastiti udio u osječkoj, hrvatskoj ili jugoslavenskoj umjetnosti.

*Dragan Beraković*¹⁸ (Oprisavci kod Sl. Broda 1902 — Zagreb 1972) nakon završene Učiteljske škole u Osijeku studira slikarstvo u Beču, Zagrebu, Berlinu, Beogradu i Parizu. Prvi put se javlja u Osijeku kao srednjoškolac, sa svojim prvim likovnim djelima na Izložbi čehoslovačkih i jugoslavenskih umjetnika, 1921. godine. O slikama znamo samo iz osvrtu na štampi jer su tokom vremena izgubljene. Tu se prekida Berakovićev boravak u Osijeku. Nakon završenih studija slikarstva djeluje u Beogradu u okviru umjetničke grupe *Život* i kasnije u Zagrebu, gdje osim što slika, radi i kao profesor na Akademiji likovnih umjetnosti.

Ivan Rein i Oskar Nemon sjedili su zajedno u istoj klupi školujući se u Realnoj gimnaziji. Zapaženi kao likovni talenti, poticaj su dobili i od svojih profesora u gimnaziji Petra Orlića i Rudolfa Turkovića. Rein je kasnije primao poduke od Josipa Leovića, a Nemon od Slavka Tomerlina. Postali su rivali već nakon prvih javnih istupanja. Ambicija i edukacija pomoću literature, uz likovni talent, snažni su elementi tokom njihove kasnije umjetničke prakse. Znali su već tada da Osijek ne može zadovoljiti njihove likovne i intelektualne potrebe, i u njega se po završetku studija više nisu vratili. Neosporno je da su obojica postigli visoke umjetničke rezultate — Rein u Parizu, a Nemon u Brüsselu i Londonu uključujući se u suvremene likovne tokove Evrope, tražeći vlastiti izraz.

139. V. Becić, *Osječko Klasije*, 1911.

*Ivan Rein*¹⁹ (Osijek 1905 — Sisak 1943) vezan je za Osijek životom do 1925. godine i prvim likovnim počecima. Prvi put izlaže svoje slike 1923. godine na izložbi s Josipom Leovićem, koji ga je podučavao u slikarstvu. Već kao srednjoškolac Rein se izdiže iz prosječnosti. Odrastao je u intelektualnoj porodici, koja mu je pružila mogućnost za razvoj njegove osebujne ličnosti. Istupanje na izložbi poticajno je djelovalo na Reinovo životno opredjeljenje za umjetnost. Izlagao je motive iz osječke Tvrđe i okolice, te nekoliko aktova. G. Jeny povodom izložbe piše: *Crteži potvrđuju, da mladić ima prirodan dar za linije i forme. Osim toga vidljivo je, da je to iskren rad. On ima ukusa i fantazije, kako to pokazuju njegove slike grada i okoline. Nekoliko crteža afirmiraju smisao za slikarsko djelovanje, osobito noćna slika osječke Tvrđe. Ovi su radovi za početnike veliko ostvarenje i uspjeh vrijedan poštovanja, osobito u aktovima. Može se reći da ovdje postoje preduvjeti, koji opravdavaju najbolje nađe.*²⁰ O Reinovim najranijim slikama znamo samo iz kritika i osvrtu u osječkim glasilima, jer im se gubi trag. Prolazi uobičajen put školovanja hrvatskih slikara trećeg desetljeća: zagrebačka Umjetnička akademija (Rein studira u klasi doajena našeg modernog slikarstva V. Becića, koji je snažno djelovao na njegovo formiranje), a potom Pariz, gdje živi od 1929. do 1940. godine. Vjerojatno bi taj boravak potrajao i duže da ratne okolnosti nisu to poremetile.²¹ Reinovo pariško razdoblje doseže visoke umjetničke domete i uzdiže ga u prvi plan hrvatskog slikarstva četvrtog desetljeća. Elaborirajući iskustva stečena na Zagrebačkoj akademiji i na samim izvorima u likovnoj metropoli moderne umjetnosti, s osebujnim slikarskim umijećem ostvario je svoj bogati opus visoke likovne kvalitete.

Iste godine kada i Rein izlaže kao srednjoškolac svoje najranije skulpture *Oskar Nemon*²² (Osijek 1906 — Oxford 1985) na zajedničkoj izložbi s Dušanom Slavičekom. Nemon je izložio skulpturu *Bol*, koja je već ranije s uspjehom izlagana u knjižari R. Bačića, nekoliko

¹⁷ Jelica Ambruš: *Dadaistička matineja u Osijeku 1922. godine*, referat na IV. kongresu povjesničara umjetnosti Jugoslavije, Sarajevo 1985. (nije štampano).

¹⁸ Jelica Ambruš: *Dragan Beraković*, mala monografija, Osijek 1984.

¹⁹ Jelica Ambruš: *Ivan Rein*, katalog izložbe, Osijek 1982; Ivanka Reberski: *Život umjetnosti*, 35, Zagreb 1983; Grgo Gamulin: *Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća*, Zagreb 1987.

²⁰ Guido Jeny: *Die Ausstellung Leović-Rein*, Die Drau, Osijek, 20. 12. 1923.

²¹ Rein je 1939. godine uhapšen u Parizu na jednom sastanku Komunističke internacionale u logor Vernet (Camp des indésirables), 1940. godine zahvaljujući pomoći prijatelja pušten je iz logora, protjeran iz Francuske, te se vraća roditeljima u Zagreb. Početkom drugog svjetskog rata interniran je u židovskom logoru u Kraljevici, a 1943. godine premješten u logor na Rabu. Nakon kapitulacije Italije odlazi u NOB-u (VII. banijska divizija), umire u prosincu iste godine u Sisku nakon posljedica ranjavanja.

²² Danica Pinterović: *Oskar Nemon*, Osječki zbornik, Osijek 1971.

portreta, plakete i kompoziciju *Borac*. I na njegovo prvo javno istupanje kritički se osvrnuo kritikom G. Jeny.²³ Svoj osvrt dao je i *Jug*²⁴ Ohrabren povoljnom kritikom, već iduće 1924. godine, neposredno pred odlazak iz Osijeka na studij skulpture u Beč, Nemon je s Đ. Petrovićem priredio novu izložbu. Izložio je osam skulptura, tri u kamenu i pet u sadri: *Autoportret*, *Portret Milana Stijića*, *Portret prijateljice N. Korsky*, *Portret J. Rosenberga*, *Pastira*, *Skeptika*, *Sfingu* i jedan reljef. U predgovoru kataloga Vaso Popović kaže da su se oba autora opredijelila za najnovija strujanja u umjetnosti koja su počela u Parizu kubističkim pravcem P. Picassa i da su se suprotstavili proljetnom salonu, akademskom slikarstvu i slikarskom snobizmu. Nakon dvije godine provedene u Beču, gdje stječe afirmaciju kao portretist, 1927. godine odlazi u Brüssel, gdje studira na *Academie des Beaux Arts* skulpturu. Slijedi blistava karijera skulptora svjetske klase. Autor je portreta mnogih znamenitih ličnosti: maršala Focha, S. Freuda, maršala Montgomerya, Vinstona Churchilla, Eisenhowera. Portretist je engleske kraljice Elizabete i članova kraljevske obitelji. Autor je brojnih spomenika postavljenih u Evropi i Americi.

Mladost je u Osijeku proveo i svoj kratki život završio u 30 godini *Kornelije Tomljenović*²⁵ (Zvečevo 1900 — Osijek 1930), još jedan daroviti slikar. Kao srednjoškolar učio je od 1919. do 1921. godine u privatnoj školi S. Tomerlina. Slijedili su prva samostalna izložba 1921. godine, godinu dana studija slikarstva u Beču, a zatim od 1922. do 1928. godine studij na Minhenskoj akademiji, studijski boravci u Italiji, Španjolskoj, Maroku i Parizu. Svoja najbolja djela ostvario je pod utjecajem ekspresionizma i kubizma. Njegovo kasno uvrštavanje u povijesne preglede hrvatske umjetnosti trećeg desetljeća još je jedna od pogrešaka nedovoljne stručne obrade umjetnika hrvatske moderne umjetnosti.

Završivši Realnu gimnaziju u Osijeku, *Josip Zorman*²⁶ (Velika Kopanica 1902 — Zagreb 1963) studira slikarstvo na zagrebačkoj Umjetničkoj akademiji. Nakon dvogodišnjeg studijskog boravka u Parizu vraća se u Osijek 1927. godine, gdje će ostati do odlaska u Zagreb 1937. godine. U osječkom razdoblju nastaju Zormanove važne slike — pejzaži, gradske vedute, mrtve prirode, portreti, koje se kreću u okvirima egzistirajućeg vladajućeg likovnog izraza u Hrvatskoj: poetskog realizma,

ekspresionizma i konstruktivizma. Izveo je i jednu fresku u kapucinskoj crkvi u tradiciji Kljakovićeva fresko slikarstva.²⁷ Kao pročelnik likovne sekcije Društva za promicanje znanosti i umjetnosti bio je organizator likovnog života u Osijeku. Vodio je slikarski tečaj, koji ga je vrlo zaokupio, te je kasnije njegovo slikarstvo u zagrebačkom razdoblju bilo u drugom planu jer se više bavio pedagoškim radom.²⁸

*Mihaelo Živić*²⁹ (Sikirevci 1899 — Osijek 1942) još je jedno tragično ime osječke likovne umjetnosti 20. stoljeća. Iznenađna smrt rano je prekinula njegovo stvaranje. Kao student kiparstva zagrebačke Umjetničke akademije izlaže prvi put na izložbi s osječkim umjetnicima 1924. godine, a 1929. godine slijedi njegova prva samostalna izložba u Osijeku. Šteta što u gradu nema tradicije na području kiparstva i više razumijevanja za ambicioznog i talentiranog kipara. Rani Živićevi radovi pod utjecajem su shvaćanja kiparstva zagrebačke Umjetničke akademije, naročito I. Meštrovića. Nakon studijskih boravaka u Firenci i Parizu, da ga iznenađna smrt nije prekinula, moglo se očekivati dalje Živićevo kiparsko napredovanje.

*Ivan Heil*³⁰ (Osijek 1906 — Osijek 1985) proveo je gotovo cijeli život u Osijeku. Završio je Umjetničku akademiju u Zagrebu, nakon prekida jednogodišnjeg studija tehnike u Beču. Dao je svoj doprinos i kao pedagog radeći na osječkim školama. U slikarstvu je prošao put od tonskog slikarstva poetskog realizma do kolorističkog ekspresionizma, neobično izražajnog i u posljednjem slikarevu razdoblju, već u dubokoj starosti.

U Osijeku su tokom trećeg i četvrtog desetljeća djelovali *Jovan Gojković* i *Ivan Roch*, crtači i grafičari, kipar *Rudolf Švigel-Lešić* i drugi manje poznati autori, čije djelo ne prelazi regionalno značenje.

Svoj slikarski i pedagoški rad ostvario je u Osijeku *Milan Vakanjac*, minhenski student, čije djelo možemo svrstati u domene impresionizma i postimpresionizma.

Od 1934. do 1942. godine u Osijeku živi *Milan Tolić*, Splićanin, koji je u osječkom razdoblju ostvario ekspresionistički temperamentno rađene portrete, žanrovske motive, pejzaže i brojne karikature Osječana.

*Mirko Rački*³¹ (Novi Marof 1879 — Split 1982) imao je dvije velike narudžbe, u Osijeku. Prva dolazi od strane ljekarnika J. Tarnika, za kojega na preporuku I. Kršnjavoga radi strop njegove apoteke. Tarnikovim zalaganjem dobio je narudžbu 1937. godine za oslikavanje župne crkve Sv. Petra i Pavla, čija je gradnja završena 1900. godine. Oslikavanje će trajati od 1938. do 1943. godine.

Likovna umjetnost Osijeka od 1900. do 1940. godine potvrda je kontinuiteta koji slijedi nakon umjetnosti 18. stoljeća u Slavoniji, visokih evropskih dometa pretežno portretne tematike čiji je naručilac bilo bogato slavonsko plemstvo, i umjetnosti 19. stoljeća, točnije Osječke slikarske škole, specifične i značajne u okvirima hrvatske umjetnosti 19. stoljeća. Iz ovoga kratkog pregleda vidljiva je relativno visoka razina likovnog života, koja zahvaljujući djelovanju pojedinih umjetnika što su potekli ili stvarali u razdoblju 1900. do 1940. godine u Osijeku ima značajan udio u tom razdoblju moderne umjetnosti u Hrvatskoj.

²³ Guido Jeny: *Die Ausstellung Neumann—Slaviček*, Die Drau, Osijek, 29. 3. 1923.

²⁴ *Jug*, Osijek, 28. 12. 1923.

²⁵ Oto Svajcer: *Kornelije Tomljenović*, katalog izložbe, Osijek 1970. Grgo Gamulin: *Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća*, Zagreb 1987.

²⁶ Jelica Ambruš: *Josip Zorman*, mala monografija, Osijek 1985. Grgo Gamulin: *Hrvatsko slikarstvo XX. stoljeća*, Zagreb 1987.

²⁷ Zorman je specijalizirao fresko slikarstvo u klasi J. Kljakovića na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu.

²⁸ Koliko je do sada istraženo.

²⁹ Stjepan Brlošić: *Mihaelo Živić*, katalog izložbe, Osijek 1973.

³⁰ Jelica Ambruš: *Ivan Heil*, katalog izložbe, Osijek 1980.

³¹ Djelo nije istraženo.

³² Jelena Uskoković: *Mirko Rački*, monografija, Zagreb 1979.

³³ U razdoblju od 1900. do 1940. godine u Osijeku je održano preko 35 grupnih i 100 samostalnih izložbi.

artistic colony on international visual art manifestations: Mulenium Exhibition in Budapest, 1896; International Exhibition in Copenhagen, 1897; Austro-Hungarian Exhibition in Petersburg, 1899; World Exhibition in Paris, 1900; Exhibition of Croatian Artists in Prague, 1903; as well as high personal recognitions that Vlaho Bukovac was awarded on Venetian Biennales held in 1897, 1901 and 1903, first Secession Exhibition in Vienna, 1898, and Bukovac's one-man exhibition in Vienna, 1903. Besides their artistic value, these presentations meant a certain political recognition of the Croats having steadily pointed by separate exhibitions, to their autonomy within the Habsburg Monarchy and simultaneously involving the situation in Croatia, where a conservative campaign against the artists eventually made Bukovac to leave the country and his artistic colony to disperse.

Katarina Pavlović

ATTEMPTS AT MODERNIZATION OF SERBIAN PAINTING

It is known that for centuries, historical circumstances had influenced Serbian painting making it quite conservative, and that few individual attempts at modernization had no significant results. It was only Nadežda Petrović who really succeeded in the adoption of European achievements. Together with German painters, she created expressionism in Munich. It is vaguely suggested that, as early as 1915, she also committed herself to abstractionism. However, even if this cannot be stated for sure, numerous facts reveal that abstractionism was initiated in Belgrade at the beginning of 1930ies (Bijelić, Petrov). Accordingly, there were artists who might have achieved the European level but obstructions were laid along their way by the general course of the development of our culture, the consequences of which appear to also entail effects on the present state of visual arts.

Jelica Ambruš

VISUAL ART IN OSIJEK, 1900—1940

Visual art in Osijek, 1900—1940, constituted an integral part of the Croatian visual art of that period of time. First period, until 1918, was characterized by the beginning of modernism, developed within the frames of Austro-Hungarian government and was introduced by the generation of our artists educated in Vienna, Prague, Munich and Paris. Second period lasted between two wars, 1918—1940, when the development of modernism was resumed in the newly formed state. Osijek is a town with a rich visual art tradition from the 18th and 19th century. In the 20th century, the visual art activities in the town were intensified and better organized. From 1909 until 1929, the Club of Croatian Writers and Artists, with a Section of Visual Arts, was active in Osijek, from 1920, the Society for Promotion of Science and Arts, with a Section of Visual Arts, and the Society of Visual Artists of Osijek, and from 1933 until 1944 the Mursa Archeological Club, were also active in Osijek. The General Secondary School in Osijek was the first real source of talents in visual arts. Activities of private art schools were also of utmost importance. Exhibitions were more frequently organized, ent-

ailing the appearance of visual art criticism, patronage and collecting. Book get up within fruitful publishing activities should also be mentioned here.

Branka Belan

DIMITRIJE MARKOVIĆ (1853—1919)

Dimitrije Marković was born in 1853, in Rijeka, where he completed six classes at the General Secondary School, then enrolled the College of Forestry and Agriculture in Križevci. He studied painting in Vienna and Florence. From 1879, he worked in Osijek as a teacher of drawing at the Royal General Secondary School.

He lived in Osijek for 30 years, as a well-known figure and recognized painter. In 1910, he moved to Zagreb, where he died in 1919. He left behind a series of portraits of known persons of the time, painted in the spirit of academic realism.

Emo Radulović, Vladislav Ristić

WAR PAINTERS' TASKS AT THE SERBIAN ARMY SUPREME HEADQUARTERS, 1914—1918, ACCORDING TO ARMY DOCUMENTATION AND MILAN A. MILOVANOVIC'S WORKS OF ART

A document entitled Instructions for Use of War Painters Allocated to Supreme Units Headquarters on Battlefields, signed by duke Putnik, chief-of-staff, contains instructions for war painters' activities.

The original army documentation of Milan A. Milovanović, stored kept at the National Museum in Kruševac, allows not only the actual orders to the painters for «screening» of the battlefields but also the movements, and exact date and time of painting particular events to be recalled.

Besides their documentary value, the works of art of Milan A. Milovanović from the 1914—1915 period, i.e. a few oil-paintings and a number of croquis and drawings preserved are, beyond doubt, also of a considerable visual value.

The time of his recovery in Italy and in the south of France (1916—1919), when all his endeavors were focused on the resumption and realization of his painting concepts initiated before World War I, was the actual peak in Milovanović's creativity.

Milovanović's painting as well as the war painters' work in general, were actually rehabilitated by the exhibition of the Society of War Painters and Sculptors 1912—1918, held in Belgrade in 1940.

Stanka Tanja Đurović

THE PAINTER MIHAILO VRBICA

Mihailo Vrbica is the only Montenegrin painter graduated from the Moscow Academy of Art. He was a painter at King Nikola's court. After World War I, he was deprived of the professorship, retired too early and died in 1937, ununderstood and completely forgotten. Current fine arts critique should not pass over in silence this unexplored but above all valuable opus of landscapes, portraits and figurative compositions of this painter.